

FAKULTATIVAN ILI OBLIGATAN?
NA PRIMJERU NJEMAČKIH SLOŽENICA
I NJIHOVIH EKVIVALENATA U HRVATSKOSRPSKOM

Svakodnevna praksa upotrebe stranih jezika i našeg materinjeg dovodi nas stalno u situaciju da sintaktičke sklopove jednog jezika moramo adekvatno izražavati u drugom jeziku. Pritom često konstatiramo da nema potpune morfološke podudarnosti u oba jezika, da, štoviše, jedan izričaj može imati više ekvivalenata. Uz to nam svakodnevno iskustvo pokazuje da se svaki sadržaj koji želimo jezično formulirati može leksički, morfološki i sintaktički oblikovati na različite načine. Na tom se bazira prevodljivost izričaja unutar jednog jezika (intralingvalno prevođenje), dakle mogućnost parafraziranja koje nam daje bolji uvid u strukturu jezika, ali i mogućnost izražavanja istog sadržaja u dva jezika. I to je, naime, neka vrsta parafraze.

Njemačka složenica¹ je morfološko sredstvo da se dvije leksičke jedinice stave u međusobnu vezu, i to tako da, u najvećem broju slučajeva, lijeva konstituenta bliže određuje desnu (Bestimmungswort + Grundwort). Takva veza dviju jedinica može se uspostaviti i drugim vrstama atribuiranja (pridjev + imenica, imenica + genitivni atribut, imenica + prepozicionalni atribut, imenica + relativna rečenica) ili jednostavnim povezivanjem konstituenata veznikom: *Kleinkind = kleines Kind, Zeitungsleser = Leser der Zeitung, Regenmantel = Mantel für den Regen, Hängelampe = Lampe, die (von der Decke) herabhängt, Dichterkomponist = Dichter und Komponist*. Već ti slučajno odabrani primjeri pokazuju različite uzajamne odnose među konstituentama složenica, koji se mogu intralingvalnim prevođenjem izraziti pomoću dopunskih morfoloških sredstava.² Hoće li se u konkretnom tekstu pojaviti složenica ili njoj ekvivalentna grupa riječi, pitanje je stila i ne tiče se njihova obligatnog ili fakultativnog pojavljivanja. Međutim, za hrvatskosrpski je pitanje obligatnosti, odnosno fakultativnosti ekvivalenata za njemačke složenice važno i lingvistički interesantno, jer hrvatskosrpski jezik nema odgovarajuće morfološke mogućnosti tvorbe složenica i mora sadržaj njemačke složenice izraziti drugim oblicima atribuiranja koji među sobom konkuriraju. Najčešći su pridjev + imenica, imenica + genitivni atribut, imenica + prepozicionalni atribut³ Od odnosa među konstituentama u njemačkoj složenici i od mogućnosti tvorbe izvedenog pridjeva s kojim se na hrvatskosrpski prevodi lijeva konstituenta složenice (Bestimmungswort) zavisna je obligatnost odnosno fakultativnost ekvivalenata u hrvatskosrpskom. Obligatni su ekvivalenti u hrvatskosrpskom, ako su ispunjeni uvjeti koji se mogu ovako opisati:

¹ O njemačkim složenicama najbolje informira Wolfgang Fleischer: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig 1969, str. 77—122, a općenito o tvorbi riječi op. cit., str. 9—77.

² Uzajamne odnose konstituenata imeničke složenice analizira Stanko Žepić: *Morphologie und Semantik der deutschen Nominalkomposita*, Zagreb 1970, str. 86—101.

³ Usp. Stanko Žepić: *Wortbildung des Substantivs im Deutschen und Serbokroatischen. Ein kontrastiver Vergleich*, Institut za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb 1976.

1. Imenica + genitivni atribut je obligatni ekvivalent u hrvatskosrpskom ako je parafraza za njemačku složenicu genitivus obiectivus, genitivus subiectivus, genitivus partitivus ili je nukleus sintagme (Grundwort) imenica koja označava mjesto, vrijeme, način ili vrstu ili je neka druga imenica uz koju obligatno stoji genitiv, npr. *pitanje*, *problem*, *osjećaj*, a tvorba izvedenog pridjeva u hrvatskosrpskom nije moguća ili nije uobičajena (npr. nije moguća tvorba izvedenih pridjeva od glagolskih imenica).

- a) Genitivus obiectivus: *Uniformträger* = *nosilac uniforme*, *Versicherungsvertreter* = *zastupnik osiguranja*, *Klavierlehrer* = *učitelj klavira*, *Einfuhrsperre* = *zabrana uvoza*, *Preisverleihung* = *podjela nagrada*, *Kampfansage* = *objava rata*, *Viehdiebstahl* = *krađa stoke*.
- b) Genitivus subiectivus: *Blinddarmenzündung* = *upala slijepog crijeva*, *Herzklopfen* = *lupanje srca*, *Kriegsausbruch* = *početak rata*, *Prozeßbeginn* = *početak procesa*, *Sonnenfinsternis* = *pomrčina sunca*.
- c) Genitivus partitivus: *Kreishälfte* = *polovica kruga*, *Viertelstunde* = *četvrt sata*, *Menschenmenge* = *mnoštvo ljudi*, *Volkshaufen* = *gomila naroda*, *Brotberg* = *brdo kruha*.
- d) Mjesto: *Geburtsort* = *mjesto rođenja*, *Bruchstelle* = *mjesto loma*, *Kalibergwerk* = *rudnik kalija*, *Freiheitsstraße* = *ulica slobode*.
- e) Vrijeme: *Wochenende* = *kraj tjedna*, *Verhandlungstermin* = *termin rasprave*, *Trainingsstunde* = *sat treninga*, *Ferienschluß* = *kraj praznika*, *Geburtsjahr* = *godina rođenja*, *Dienstjahre* = *godine službe*.
- f) Način ili vrsta: *Umgangston* = *način ophođenja*, *Sprechweise* = *način govora*, *Waffengattung* = *rod vojske*, *Infanteriebataillon* = *bataljon pješadije*.
- g) Ostale imenice: *Schuldfrage* = *pitanje krivice*, *Ehrgefühl* = *osjećaj časti*, *Generationsproblem* = *problem generacija*.

Navedeni primjeri samo su dio materijala,⁴ a to vrijedi naročito za imenice navedene pod g), koje čine otvoreni niz čiji se članovi ne daju svesti na zajednički semantički nazivnik.

2. Imenica + prepozicionalni atribut je obligatni ekvivalent u hrvatskosrpskom ako se njemačka složenica može transformirati u prepozicionalni sklop (dok je genitivna parafraza nemoguća), a tvorba izvedenog pridjeva u hrvatskosrpskom nije uobičajena ili nije moguća. Tu prevladavaju sintagme koje označavaju svrhu (prijedlog za = *für*) i sintagme koje označavaju materijal (prijedlog od = *aus*).

- a) Svrha: *Verhandlungssaal* = *dvorana za rasprave*, *Stromrechnung* = *račun za struju*, *Bücherbord* = *polica za knjige*, *Rettungsring* = *pojas za spasavanje*, *Alarmsirene* = *sirena za uzbunu*, *Schmetterlingsnetz* = *mreža za leptire*, *Suppengrün* = *zelenje za juhu*, *Spielzeugschrank* = *ormar za igračke*.

⁴ Materijal čini oko 2000 njemačkih rečenica koje sadrže složenice i njihov prijevod na hrvatskosrpski. Rečenice su uzete iz djela beletrističke literature objavljenе poslije 1945. i njihovih prijevoda na hrvatskosrpski. Taj se materijal ne može smatrati reprezentativnim uzorkom, ali on je ipak dovoljno velik da se na njemu uoče pravilnosti u odnosu njemačkih složenica prema njihovim ekvivalentima u hrvatskosrpskom.

- b) Materijal: *Knochenberg* = brijeg od kostiju, *Pralinenhaus* = kućica od bombona, *Gurkenmilch* = mlijeko od krastavaca, *Blumenkranz* = vijenac od cvijeća, *Tintenklecks* = mrlja od tinte, *Himbeerdrops* = bomboni od malina.
- c) Ostala značenja: *Friedhofseingang* = ulaz u (na) groblje, *Wissensdurst* = žeđ za znanjem, *Abenteuerlust* = želja za pustolovinama, *Bildungswille* = volja za obrazovanjem, *Klaviergeklimper* = lupanje po klaviru, *Weibergeschichten* = priče o ženama, *Umsatzsteuer* = porez na promet, *Einkommenssteuer* = porez na prihod, *Kirmesschlägerei* = tučnjava na proštenju, *Auslandsreise* = putovanje u inozemstvo (po inozemstvu), *Luftschlösser* = kule u zraku, *Farbfilm* = film u boji, *Käsebrot* = kruh sa sirom, *Gitterfenster* = prozor s rešetkama.

I ovdje se mogu navesti dalji primjeri. Kod sintagmi pod c) ne može se ustanoviti podudarnost u sadržajnom odnosu sintagmi.

3. Pridjev + imenica je obligatni ekvivalent u hrvatskosrpskom ako u njemačkom nije moguća genitivna transformacija a ostale transformacije nisu uobičajene:

Arbeitersiedlung = radničko naselje, *Giftzahn* = otrovni zub, *Nachmittagsruhe* = popodnevni mir, *Kettenreaktion* = lančana reakcija, *Schulkinder* = školska djeca, *Walderdbeeren* = šumske jagode, *Kriegsgericht* = vojni sud, *Volkstanz* = narodni ples, *Kirchentonart* = crkvena ljestvica, *Stadttheater* = gradsko kazalište, *Gebirgsartillerie* = brdska artiljerija. Broj primjera je ovdje neobično velik tako da se taj ekvivalent može smatrati pravilom za prevođenje njemačke složenice imenica + imenica.

Ta tri ekvivalenta za njemačku složenicu pokazuju da se u hrvatskosrpskom teoretski mogu pojaviti četiri grupe fakultativnih ekvivalenata, ako se pretpostavi da se ista njemačka složenica može prevesti na dva, odnosno na sva tri načina: 1. pridjev + imenica: genitivni atribut, 2. pridjev + imenica : prepozicionalni atribut, 3. genitivni atribut : prepozicionalni atribut i 4. pridjev + imenica : genitivni atribut : prepozicionalni atribut. Te se četiri grupe fakultativnih ekvivalenata mogu zaista potvrditi primjerima, premda će možda koji od njih odudarati od normi jezičnog standarda (npr. upotreba prijedloga od kod genitiva pripadnosti ili zamjena posvojnog pridjeva genitivom: *vrtna ograda*, *ograda vrta*, *ograda od vrta*). Međutim, to nije problem koji se ovdje obrađuje, jer se ne diskutira o normama književnog jezičnog standarda, nego se taksonomski nabrajaju varijante za prevođenje njemačke složenice i utvrđuju pravila za njihovo pojavljivanje.

1. Fakultativni ekvivalenti pridjev + imenica ili genitivni atribut u hrvatskosrpskom za njemačku složenicu imenica + imenica mogu se u pravilu pojaviti onda ako je parafraza njemačke složenice genitiv pripadnosti, a u hrvatskosrpskom se odgovarajući izvedeni pridjev može tvoriti:

Tageslicht = dnevna svjetlost : svjetlost dana, *Bauchmuskeln* = trbušni mišići : mišići trbuha, *Lebensziel* = životni cilj : cilj života, *Staatskosten* = državni trošak : trošak države, *Straßenecke* = ulični ugao : ugao ulice, *Jahreszeit* = godišnje doba : doba godine, *Klavierunter-*

richt = klavirska nastava : nastava klavira, *Familienkreis* = obiteljski krug : krug obitelji. Pored genitiva pripadnosti nađena su dva primjera za genitivus subiectivus: *Sonnenuntergang* = sunčev zalaz : zalaz sunca, *Vogelgekrächz* = ptičje kriještanje : kriještanje ptiča.

2. Fakultativni ekvivalenti pridjev + imenica ili prepozicionalni atribut za njemačku složenicu imenica + imenica mogu se po pravilu pojaviti onda ako je parafraza njemačke složenice prepozicionalna grupa riječi, a u hrvatskosrpskom se izvedeni pridjev može tvoriti:

Zeitungs-nachricht = novinska vijest : vijest u novinama (vijest iz novina), *Mauerhaken* = zidna kuka : kuka za zid (kuka u zidu), *Unteroffizierskantine* = podoficirska kantina : kantina za podoficire. *Sport-hose* = sportske hlače : hlače za sport, *Straßenlärm* = ulična buka : buka na ulici (buka s ulice), *Gebirgssee* = planinsko jezero: jezero u planini, *Regenmantel* = kišna kabanica : kabanica za kišu, *Finanz-experte* = financijski stručnjak : stručnjak za financije, *Kanonen-schuß* = topovski hitac : hitac iz topa, *Gasmotor* = plinski motor : motor na plin, *Friedensvertrag* = mirovni ugovor : ugovor o miru, *Kinderoper* = dječja opera : opera za djecu, *Kinderheim* = dječji dom : dom za djecu, *Puppenbett* = lutkin krevet : krevet za lutku, *Klavierkonzert* = klavirski koncert : koncert za klavir, *Wandbemalung* = zidni crteži : crteži po zidovima, *Spanienkrieg* = španjolski rat : rat u Španiji.

3. Fakultativni ekvivalenti genitivni atribut ili prepozicionalni atribut u hrvatskosrpskom za njemačku složenicu imenica + imenica mogu se u pravilu pojaviti onda ako je parafraza njemačke složenice genitiv pripadnosti koji se na hrvatskosrpski prevodi s prijedlogom ili bez njega, a tvorba izvedenog pridjeva nije uobičajena ili nije morfološki moguća:

Hosentasche = džep hlača : džep od hlača, *Atelierfenster* = prozor ateljea : prozor od ateljea, *Partiturseite* = stranica partiture : stranica od partiture, *Logentür* = vrata lože : vrata od lože, *Bettkante* = rub kreveta : rub od kreveta.

Ostali primjeri koji imaju dva ekvivalenta, a ne označuju pripadnost, mogu se i u njemačkom parafrazirati na dva načina, genitivom i prepozicionalnom grupom, koje se, međutim, među sobom sadržajno malo mogu razlikovati:

Gesprächsthema = tema razgovora : tema za razgovor (što sadržajno nije sasvim isto), *Eichhörnchenjagd* = lov vjeverica : lov na vjeverice (genitivus obiectivus, ali i, fakultativno, rekcija s prijedlogom), *Schadenersatz* = naknada štete : naknada za štetu (isto kao i prethodni primjer), *Handelsminister* = ministar trgovine : ministar za trgovinu (ovdje je genitiv normalniji ekvivalent).

4. Fakultativni ekvivalenti pridjev + imenica ili genitivni atribut ili prepozicionalni atribut u hrvatskosrpskom za njemačku složenicu imenica + imenica mogu se po pravilu pojaviti onda ako je parafraza njemačke složenice genitiv pripadnosti ili prepozicionalna grupa, a u hrvatskosrpskom je tvorba izvedenog pridjeva moguća. Budući da ti uvjeti rijetko nastupaju zajedno, čini se da je i taj tip fakultativnosti rijedak, pa i obje fakultativne parafraze, genitivna i prepozicionalna, nisu po svom značenju posve identične:

Autobremse = automobilska bremza : bremza na automobilu : bremza automobila, *Fensterscheibe* = prozorsko staklo : staklo prozora : staklo na prozoru, *Hauseingang* = kućni ulaz : ulaz kuće : ulaz u kuću, *Altersasyl* = starački dom : dom staraca : dom za starce.

Uzme li se u hrvatskosrpskom upotreba ili neupotreba prijedloga od kod genitiva pripadnosti kao fakultativna mogućnost, onda je broj primjera u toj grupi nešto veći, npr.:

Orgelpfeifen = orguljske cijevi : cijevi orgulja : cijevi od orgulja, *Mundhöhle* = usna šupljina : šupljina usta : šupljina od usta, *Hotelterrasse* = hotelska terasa : terasa hotela : terasa od hotela, *Gartenmauer* = vrtna ograda : ograda vrta : ograda od vrta.

Na početku je spomenuta tvrdnja da je fakultativnost ekvivalenata pitanje stila koje nema utjecaja na gramatički sistem. Time se želi reći da fakultativne mogućnosti postoje u sistemu jezika neovisno od toga u kojoj se vrsti tekstova realiziraju i koja se fakultativna varijanta češće realizira. Fakultativnost ekvivalenata može se demonstrirati na nekoliko konstruiranih tekstova⁵, pri čemu se fakultativne varijante za njemačku složenicu neće razmatrati. Može se samo spomenuti — a to se vidjelo iz pravila za obilgatnost, odnosno fakultativnost ekvivalenata u hrvatskosrpskom — da se hrvatskosrpski ekvivalenti morfološki često poklapaju s parafrazama, dakle fakultativnim varijantama njemačke složenice, bez obzira na to jesu li te varijante u jeziku-objektu moguće ili upotrebljive, kako će pokazati slijedeći primjeri:

1. Pridjev + imenica : genitivni atribut

Sein Lebensziel ist... = Njegov je životni cilj... : Cilj je njegova života...

Er lebt auf Staatskosten. = On živi na državni trošak : On živi na trošak države.

Frühling ist die schönste Jahreszeit. = Proljeće je najljepše godišnje doba : Proljeće je najljepše doba godine. (U ovom je primjeru godišnje doba, kao i *Jahreszeit*, idiomatizirano tako da doba godine zapravo i nije parafraza, nego je semantički nešto drugo.)

2. Pridjev + imenica : prepozicionalni atribut

Das ist die Unteroffizierskantine. = Ovo je podoficirska kantina : Ovo je kantina za podoficire.

Mich stört der Straßenlärm. = Smeta me ulična buka : Smeta me buka na ulici : Smeta me buka s ulice.

Er ist ein großer Finanzexperte. = On je veliki financijski stručnjak : On je veliki stručnjak za financije.

Hänsel und Gretel ist eine Kinderoper. = Ivica i Marica je dječja opera : Ivica i Marica je opera za djecu

3. Genitivni atribut : prepozicionalni atribut

Das Atelierfenster ist offen. = Prozor (od) ateljea je otvoren.

X ist Handelsminister. = X je ministar trgovine : X je ministar za trgovinu.

⁵ Svaka je njemačka složenica u materijalu, dakako, prevedena samo na jedan način, tako da je svejedno da li se parafrazira potvrđeni oblik ili konstruirana rečenica. Važno je samo to da primjeri za izvornog govornika budu gramatički ispravni, a to oni jesu.

4. Pridjev + imenica : genitivni atribut : prepozicionalni atribut

Der Orgelbauer reparierte zwei Orgelpfeifen. = *Orguljar je popravio dvije orguljske cijevi* : *Orguljar je popravio dvije cijevi (od) orgulja.*
Die Gesellschaft traf sich auf der Hotelterrasse. = *Društvo se sastalo na hotelskoj terasi* : *Društvo se sastalo na terasi (od) hotela.*

Der Junge kletterte über die Gartenmauer. = *Dječak se popeo preko vrtnog zida* : *Dječak se popeo preko zida (od) vrta.*

U svim navedenim primjerima moguća je u njemačkom parafraza složenice s morfološki istom grupom riječi koja se pojavljuje u hrvatskosrpskom, osim s grupom pridjev + imenica, jer se izvedeni pridjev u njemačkom tvori uz mnogo veća ograničenja i uz druge uvjete nego u hrvatskosrpskom. Istu funkciju koju ima izvedeni pridjev u hrvatskosrpskom ima u njemačkom lijeva konstituenta determinativne složenice, dok ostali ekvivalenti u hrvatskosrpskom mogu stajati i za druge grupe riječi koje su parafraza njemačkoj složenici. Zbog toga atributsku grupu pridjev + imenica možemo smatrati osnovnim hrvatskosrpskim ekvivalentom njemačke složenice, što potvrđuju primjeri nađeni u materijalu.⁶

⁶ Otpriblike trećina njemačkih složenica prevedena je sintagmom pridjev + imenica. Velik dio složenica, oko jedna četvrtina, prevedena je simpleksom (što ovdje nije predmet razmatranja), a tek onda dolaze genitivni i prepozicionalni atribut.